

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1362076659426648>
12. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы: автореф. дис. на соиск. науч. степ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право, криминология и уголовно-исполнительное право» / А.В. Ендольцева. – М., 2006. – 50 с.
13. Шаргородский М.Д. Избранные труды / М.Д. Шаргородский; сост. и предисловие Б.В. Волженкина. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 657 с.
14. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М.Й. Коржанський. – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.
15. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності [підручник] / Р.В. Вереша. – К.: Атіка, 2006. – 740 с.
16. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. ...д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / П.Л. Фріс. – К., 2005. – 440 с.
17. Магомедов А.А. Правовые последствия освобождения от уголовной ответственности: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право, криминология и уголовно-исполнительное право» / А.А. Магомедов. – М., 1990. – 24 с.

УДК 343.265

**ОСОБА ВИННОГО ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ВРАХУВАННЮ
ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ:
АНАЛІЗ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ**

Письменський Є.О., к.ю.н., доцент

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Статтю присвячено розгляду особи винного, яка згідно з ч.1 ст.75 КК України разом із тяжкістю злочину є критерієм визначення підстави застосування звільнення від покарання з випробуванням. Досліджуються проблеми застосування судами зазначеного законодавчого положення, висуваються пропозиції щодо підвищення ефективності практики застосування звільнення від покарання з випробуванням.

Ключові слова: особа винного, звільнення від покарання з випробуванням, практика правозастосування.

Письменский Е.А. ЛИЧНОСТЬ ВИНОВОГО КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВО, ПОДЛЕЖАЩЕЕ УЧЕТУ ПРИ ОСВОБОЖДЕНИИ ОТ НАКАЗАНИЯ С ИСПЫТАНИЕМ: АНАЛИЗ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ / Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко, Украина

Статья посвящена рассмотрению личности виновного, которая согласно ч.1 ст.75 УК Украины наравне с тяжестью преступления является критерием определения основания применения освобождения от наказания с испытанием. Исследуются проблемы применения судами данного законодательного положения, формулируются предложения по повышению эффективности практики применения освобождения от наказания с испытанием.

Ключевые слова: личность виновного, освобождение от наказания с испытанием, практика правоприменения.

Pismensky E.A. THE OFFENDER PERSONALITY AS A CIRCUMSTANCE THAT MUST BE TAKEN INTO ACCOUNT WHEN DISCHARGE ON PROBATION IS APPLING: THE ANALYSIS OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE / Lugansk state university of internal affairs named after E.A. Didorenko, Ukraine

In the paper the offender personality, which is the criterion of determination of the ground for application of discharge on probation according to part 1 art.75 of the Criminal Code of Ukraine, is considered. The problems of judicial application of this legal provision are researched; the propositions for making the application of discharge on probation more effective are given.

Generalization of recent judicial practice and the analysis of modern publications make it possible to identify the criteria for evaluation of the offender personality. In particular, they are the following: age, social and professional status, job or study, family state, parental state, health state, alcohol abuse; commission of a crime for the first time, sincere repentance, confession of guilt; behavior at home, at work, or at the place of study; relationship between the offender and the victim. Each criterion is illustrated by the case from judicial practice.

It is stated that according to law the offender personality is the factor which must be taken into account when the possibility of application of discharge on probation is determined. The analysis of judicial practice makes it possible to identify the most common evaluation criteria by which this factor is determined, and to show the inconsistency of some approaches to determination of the ground for application of art. 75 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: offender personality, discharge on probation, law enforcement practice.

З огляду на положення ч.1 ст.75 КК України підставою звільнення від покарання з випробуванням слід вважати можливість досягнення мети покарання (передусім виправлення особи) без його реального виконання чи відбування. Наявність цієї підстави має підтверджуватися сукупністю обставин справи, що характеризують вчинений злочин і особу винного.

Фахівці-юристи сходяться на думці, що підстава застосування розглядуваного виду звільнення від відбування покарання сформульована занадто загально й не зовсім конкретно. Відповідно, Нечіткість нормативних положень дозволяє говорити про здійснення звільнення з випробуванням з позиції оціночних категорій, сукупність яких утворює цю підставу. Через це дуже важливим є обов'язкове з'ясування всього масиву фактичних даних, які без суттєвої частки сумніву дозволяли б суду ухвалювати рішення про доцільність звільнення від покарання. Як слушно зауважує В.О. Меркулова, у такому рішенні відбивається факт довіри до особи, яка вчинила злочин, сподівання, що для неї сам факт засудження та винесення вироку вже є достатньою карою як такою, що сприятиме виправленню та ресоціалізації людини, пристосуванню її до умов нормального, правослухняного способу життя [1, 170].

У кримінально-правовому аспекті проблематику підстави звільнення від покарання з випробуванням розглядали І.Г. Богатирьов, С.Й. Зельдов, А.О. Клевцов, О.О. Книженко, О.Ф. Ковітіді, Г.А. Кригер, В.А. Ломако, В.О. Меркулова, Є.С. Назимко, В.В. Скибицький, Ю.М. Ткачевський, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, С.В. Черкасов та інші науковці. Водночас у вітчизняній правовій доктрині бракує досліджень, присвячених проблемам реалізації кримінально-правових норм про звільнення від покарання з випробуванням, що розглядаються в правозастосовній площині, з позиції їх практичного відбиття.

Метою цієї статті є з'ясування стану реалізації в практиці правозастосування положень ч.1 ст.75 КК України щодо врахування особи винного при визначенні підстави для звільнення особи від покарання з випробуванням.

Урахування даних, що характеризують *особу винного*, має вкрай важливе значення при звільненні від покарання з випробуванням, адже такі дані формують підставу застосування зазначеного виду звільнення. Тому висновок суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання передусім повинен ґрунтуватися на глибокому і всебічному вивченні особи винного. Якісне вивчення особи винного здатне мінімізувати судову помилку при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням і водночас забезпечити справедливість, обґрунтованість і законність ухваленого рішення. У закордонній практиці, як зазначає С.І. Халимон, таке вивчення особи винного отримало назву «соціальне дослідження особи підсудного» і проводиться офіцерами служби пробації [2, 27]. В Україні таку ж функцію міг би виконувати спеціально уповноважений державний орган, але враховуючи, що це питання знаходиться скоріше в адміністративно-правовій площині, слід залишити його розв'язання вузьким фахівцям.

Вирішуючи питання про реалізацію кримінальної відповідальності, суд у кожному випадку встановлює наявність ознак, що характеризують особу як суб'єкта злочину. До них насамперед відносяться загальні ознаки, що визначають суб'єкта будь-якого злочину (вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, осудність), певні ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, наявність родинних зв'язків тощо). Щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, то суд зобов'язаний досліджувати також особисті дані винного, які виходять за межі ознак суб'єкта злочину (поняття «особа винного» та його змістові ознаки в законі не розкриті).

До зазначених даних фахівці слушно відносять такі: 1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення злочину (передкримінальна поведінка): законслухняність, що передує вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті, заслуги перед Батьківщиною тощо (позитивні дані про особу нерідко свідчать про те, що вчинений злочин для неї є випадковим епізодом у житті, і що їй можна виявити довіру); 2) обставини, безпосередньо пов'язані із вчиненням злочину: ініціатива, готування, організація злочину, фактична роль у його вчиненні та ін.; 3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення злочину (посткримінальна поведінка): надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких, щире визнання вини, каяття у вчиненому злочині тощо; 4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання алкогольними напоями тощо [3, 383].

Більш ускладнений підхід застосовує російська вчена О.В. Чунталова, пропонуючи обставини, які характеризують особу винного, класифікувати за такими підставами: 1) за зв'язком безпосередньо з особою винного (обставини, що утворюють специфічний соціально-правовий статус особи, яка вчинила злочин; психобіологічні властивості особи; демографічні дані); 2) за спрямованістю впливу (обставини, що знижують суспільну небезпечність особи винного; обставини, що мають нейтральний характер; обставини, що підвищують суспільну небезпечність особи винного); 3) за зв'язком зі скоєним злочином (обставини, що характеризують поведінку суб'єкта після вчинення злочину; обставини, що характеризують особу винного, не пов'язані зі скоєним злочином; обставини, пов'язані з мотивацією поведінки винного) [4, 65-67].

На обставини, що характеризують особу винного поза зв'язком з ознаками суб'єкта злочину, суду треба звертати особливу увагу. Серед них виокремимо основні та найбільш розповсюджені в практиці правозастосування¹.

¹ Слід погодитися з думкою Д.С. Дядькіна, який категорично заперечує необхідність при оцінці особи винного встановлювати та врахувати всі властивості та риси особи. Розширення досліджуваних

1. Вік. При застосуванні будь-яких кримінально-правових привілеїв, як правило, вирішальне значення має молодий вік (з характерними для нього недосвідченістю, підвищеною емоційністю, піддатливістю зовнішньому впливу) та похилий вік (що супроводжує уразливість, погіршення розумових властивостей, порушення у вольовій сфері тощо [5, 29]) особи і, відповідно, пов'язані з ними ступінь розвитку людини, обсяг знань, характер інтересів, широта світогляду.

2. Соціальний та професійний статус, робота або навчання. Наявність позитивної орієнтації на працю як природне джерело людського існування можна розглядати як важливий критерій здатності особи до виправлення за умов режиму випробування. Навпаки, низька соціальна активність може свідчити про недоречність застосування кримінально-правового привілею. Так, згідно з інформацією С.А. Шалгунової більшість засуджених насильницьких злочинців (найбільш небезпечної категорії винних – Є.П.) офіційно не працювали і не мали коштів для існування [7, 361]. *З огляду на сказане, до певної міри дивним виглядає вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області, у якому при обґрунтуванні застосування до винного звільнення від покарання з випробуванням констатується, що він не працює та не має постійного джерела доходів. При цьому до обставин, які дозволили суду прийняти відповідне рішення віднесено: щире каяття у вчиненому, дані про особу підсудного, який посередньо характеризується за місцем проживання, на обліку в лікаря-психіатра та нарколога не перебуває [8].*

3. Сімейний стан, діти. Скажімо, наявність на утриманні неповнолітніх дітей або осіб похилого віку може якнайкраще засвідчувати необхідність звільнення від відбування покарання. Так, *Апеляційний суд Івано-Франківської області слушно відмовив у задоволенні вимог апеляції прокурора про безпідставність застосування ст. 75 КК України, серед іншого, оскільки винна особа має на утриманні двох неповнолітніх дітей, з яких в одного з них незадовільний стан здоров'я. Діти залишені на вихованні засудженої, адже шлюб із чоловіком розірвано [9].*

За інформацією О.О. Книженко, суди при застосуванні тієї чи іншої форми реалізації кримінальної відповідальності враховували наявність неповнолітніх дітей або інших осіб, які знаходяться на піклуванні, у 68 % випадків, що є досить суттєвим показником [10, 419]. Не другорядну роль відіграє й позитивна соціальна спрямованість найближчого оточення засудженого. Між тим, урахування судами одного лише факту наявності дружини (чоловіка) і тому подібних обставин не повинне здійснюватися зовсім через звичайність такої ситуації, її відповідність соціальним нормам [11, 19].

4. Стан здоров'я, зловживання алкогольними напоями. Певні фізичні або психічні вади засудженого можуть зумовити втрату суспільної безпеки винного, його нездатність вчинювати злочини в майбутньому. Щодо факту зловживання особою алкогольними напоями, то, як зауважують Л.Л. Кругліков і О.О. Батманов, він підлягає врахуванню як одна з обставин, що негативно характеризують особу поза зв'язком зі вчиненням злочином [12, 22]. *Неоднозначним можна визнати рішення Гоцанського районного суду Рівненської області, який звільнив особу від покарання з випробуванням, незважаючи на те, що вона за місцем проживання характеризується негативно, перебуває на диспансерному обліку в лікаря-нарколога та вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння [13].*

5. Первинність вчиненого злочину, що в більшості випадків свідчить про випадковість злочинної поведінки особи. Так, С.І. Халімон, який здійснив

властивостей суб'єкта, коли суд повинен ураховувати особу винного в цілому, призводить до того, що ці обставини або взагалі не систематизуються, або піддаються систематизації за неспецифічними кримінально-правовими підставами [5].

характеристику осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, наявність попередньої судимості (за його даними 80,9% осіб були засуджені вперше, 19,1% – раніше притягувалися до кримінальної відповідальності та мали судимість) слушно називає одним із важливих критеріїв щодо оцінки ризиків вчинення засудженою особою нового злочину [2, 119]. *Показовою в цьому плані є відмова суду в застосуванні до засудженого звільнення від покарання з випробуванням з огляду на те, що до кримінальної відповідальності він притягається вшосте [14].*

6. Щире каяття у вчиненому злочині, визнання вини. Може бути сигналом до зміни поведінки на правомірну, є одним із ключових критеріїв, що може засвідчувати можливість виправлення особи без реального відбування покарання. Відповідно, цей показник досить часто враховують суди, визначаючи адекватний захід кримінально-правового впливу. Наприклад, за твердженням О.О. Книженко, явка з повинною враховується в 38 % випадків, а каяття у вчиненні злочину – в 68 % випадків [10, 419]. *На прикладі вироку Самбірського міськрайонного суду Львівської області зверну увагу на те, яке значення може надаватися зазначеній обставині. Так, в обґрунтування рішення про звільнення особи від покарання з випробуванням суд зазначає, що підсудна давала послідовні показання, що слід розцінювати разом із висловленням підсудної про каяття з приводу вчиненого як щире і дійове. Вона усвідомила протиправність своїх дій, суспільну небезпеку вчиненого злочину, відверто осудила свою поведінку; під час досудового та судового слідства давала систематичні показання про злочин. Підсудна визнанням вини в тому, що наведено в описовій частині вироку, критично оцінила свою злочинну поведінку і показала готовність понести кримінальну відповідальність [15].*

7. Поведінка в побуті і на роботі чи за місцем навчання (як до, так і після вчинення злочину). Якщо особа в повсякденному житті характеризується переважно позитивно, то це підтверджує її здатність якнайшвидше повернутися до правомірної поведінки. Разом із тим поділяю думку О.О. Батманова, який зауважує, що навряд чи можна визнати обґрунтованим урахування задовільної характеристики, що іноді має місце на практиці. Такій характеристиці не можна надавати ні пом'якшуючого, ні обтяжуючого значення, оскільки неможливо однозначно сказати, характеризується ця особа більшим або меншим ступенем суспільної небезпеки. А тому її варто визнавати нейтральною обставиною [11, 17]. *Щонайменше, неоднозначним у цьому сенсі видається підхід до мотивування рішення про звільнення від покарання з випробуванням особи, яка за місцем проживання та місцем навчання характеризується задовільно [16], тобто ні як.*

8. Відносини винного з потерпілим (родич, знайомий, незнайомий, такий, що знаходився в безпорадному стані, приведений у безпорадний стан, вагітна жінка, особа, яка знаходилась у залежності від винного; особа похилого віку, неповнолітній, малолітній; кількість потерпілих тощо). Позитивна поведінка потерпілого до моменту вчинення злочину і під час його вчинення зазвичай посилює суспільну небезпеку злочину, і, навпаки, негативна поведінка потерпілого може свідчити про меншу суспільну небезпеку вчиненого діяння. У першому випадку суттєве значення повинна мати позиція потерпілого щодо можливості звільнення від покарання особи, котра вчинила злочин. *Як приклад, за рішенням Деражнянського районного суду Хмельницької області особа була звільнена від покарання на підставі ст.75 КК України з урахуванням позиції потерпілого, який не має жодних претензій до підсудного [17].*

Слушною також є думка А.М. Яценка про те, що при з'ясуванні наявності підстав звільнення від відбування покарання з випробуванням необхідно враховувати досягнення між особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та потерпілим примирення за умови відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди чи погодження порядку відшкодування збитків або усунення шкоди. За результатами проведеного науковцем опитування працівників МВС, прокуратури та суду, переважна

більшість із них (72,4%) відповіли, що примирення слід ураховувати при застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням [18, 166-197]. *Добровільне відшкодування заподіяної шкоди було визнане судом як обставина, що безпосередньо зумовлює застосування до винного звільнення від покарання з випробуванням, навіть незважаючи на особливу тяжкість злочину* [19].

Дещо критично в цьому контексті сприймається пропозиція А.С. Макаренка про обов'язкове врахування думки потерпілого щодо меж та обсягів покарання [20, 10]. Позицію потерпілого хоча суд і має брати до уваги при визначенні доцільності застосування певних кримінально-правових заходів, між тим небезпечно зводити цей засіб індивідуалізації кримінально-правового впливу до рівня імператива. Адже в деяких випадках суд може і повинен «ослухуватися» потерпілого, який з різних (не завжди обґрунтованих) причин наполягатиме на обранні не адекватного заходу впливу.

Варто звернути увагу на той факт, що для правильного застосування досліджуваного виду звільнення у вирокі суд має обов'язково зазначити, які конкретно обставини, що характеризують особу винного, ним враховані в обґрунтування наявності підстави звільнення з випробуванням. Неприпустимі загальні посилення на врахування особи винного без належної конкретизації даних, якими суд обґрунтовує застосування ст.75 КК України. Слід виключити «мотивування» звільнення від відбування покарання з випробуванням одними-двома лаконічними, позбавленими конкретики фразами на кшталт «з огляду на особу винного та тяжкість злочину». Можна припустити, що за таким «мотивуванням» найчастіше ховаються факти необґрунтованого звільнення від покарання. Більше того: досить розповсюджені випадки, коли суди безпідставно ігнорують негативні дані, пов'язані з особою обвинуваченого та вчиненим ним злочином. Переконливими видаються міркування Д.С. Азарова про те, що суди, як правило, не обтяжують себе якоюсь змістовною мотивацією, а лише констатують, що вони дійшли висновку про можливість виправлення особи без відбування покарання. З вироків не можливо встановити, чому певна особа заслуговує або не заслуговує звільнення. За схожих обставин вчинення злочину, за схожої характеристики підсудних рішення щодо застосування ст.75 КК України може бути абсолютно різним [21, 8].

Таким чином, особа винного є фактором (обставиною), який за приписом кримінального закону підлягає врахуванню при визначенні можливості звільнення особи від покарання з випробуванням. Аналіз судової практики дав підстави назвати найбільш поширені критерії оцінки, за якими визначається зазначений фактор та вказати на суперечливість окремих підходів до встановлення підстави застосування ст.75 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.
2. Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – 255 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
4. Чунталова О.В. Личность виновного: проблемы назначения наказания по уголовному законодательству России и других стран СНГ: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чунталова Олеся Вячеславовна. – Краснодар, 2005. – 218 с.
5. Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени

- д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д.С. Дядькин. – М., 2009. – Режим доступа: <http://sartraccc.ru/Disser/dyadkin.rar>
6. Байбарин А.А. Пожилой возраст субъекта преступления / А.А. Байбарин // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы: сб. науч. ст. / ред. колл.: С.Г. Емельянов [и др.]; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 26 – 33.
 7. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення: монограф. / С.А. Шалгунова. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 472 с.
 8. Архів Апостолівського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 171/820/13-к за 2013 рік.
 9. Архів Апеляційного суду Івано-Франківської області. Справа № 11-158/2011 за 2011 рік.
 10. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – 431 с.
 11. Батманов А.А. Личность виновного вне связи с преступлением как критерий дифференциации ответственности и наказания: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.А. Батманов. – Казань, 2008. – 24 с.
 12. Кругликов Л.Л. Данные, характеризующие личность виновного вне связи с преступлением, и вопросы уголовно-правового воздействия / Л.Л. Кругликов, А.А. Батманов // Следователь. – 2007. – № 10. – С. 21-22.
 13. Архів Гоцанського районного суд Рівненської області. Справа № 557/437/13-к за 2013 рік.
 14. Архів Апеляційного суду Вінницької області. Справа № 1-208/11 за 2011 рік.
 15. Архів Самбірського міськрайонного суду Львівської області. Справа № 1-2/2011 за 2011 рік.
 16. Архів Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим. Справа № 115/1610/13-к за 2013 рік.
 17. Архів Деражнянського районного суду Хмельницької області. Справа № 1/673/20/13 за 2013 рік.
 18. Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яценко Андрій Миколайович. – Х., 2006. – 218 с.
 19. Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області. Справа № 1/1005/214/2012 за 2012 рік.
 20. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А.С. Макаренко. – Одеса, 2012. – 20 с.
 21. Азаров Д.С. Диференціація кримінальної відповідальності та судова дискреція: утопія і реальність / Д.С. Азаров // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 5-9.